

Ryszard Majer\*

## AKTYWIZACJA OSÓB STARSZYCH W ŚRODOWISKU MIEJSKIM JAKO FORMA PRZECIWDZIAŁANIA WYKLUCZENIU SPOŁECZNEMU

*„Bezczynność niszczy ciekawość i pasję, a nasze zobojętnienie prowadzi do wyludnienia świata, w którym nie dostrzegamy już żadnego powodu do działania. Śmierć zamieszkuje w nas i otaczających nas rzeczach”.*

[Beauvoir, 2011]

**Streszczenie.** Proces wykluczenia społecznego może w sposób szczególnie dotyczyć starzejące się dynamicznie społeczeństwo Polski, szczególnie środowiska miejskie. Wśród czynników wpływających na ekskluzję zalicza się czynniki ekonomiczne, zdrowotne i środowisko zamieszkania.

Inkluzja społeczna seniorów powinna być prowadzona na wszystkich poziomach polityki społecznej, ale szczególną rolę pełni samorząd terytorialny. To na poziomie lokalnym można trafnie diagnozować przyczyny wykluczenia oraz budować system w którym szereg podmiotów dzięki procesom aktywizacji będzie włączało najstarszych mieszkańców do wspólnoty. Proces aktywizacji powinien być zaprogramowany, realizowany i monitorowany, bo tylko wówczas będzie procesem skutecznym, który stworzy realną szansę na przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu seniorów. W artykule prezentuję we wprowadzaniu teoretyczne aspekty wykluczenia społecznego i zadania procesu inkluzji. W części poświęconej możliwościom oddziaływania samorządu terytorialnego na politykę społeczną, prezentuję przykład Częstochowy jako miasta, które zbudowały program wsparcia seniorów. W części trzeciej prezentuje wyniki badań dokonanych na podstawie arkuszy monograficznych Bank Inicjatyw Senioralnych, w świetle których można ocenić skalę działań aktywizujących lokalną społeczność osób starszych.

**Słowa kluczowe:** wykluczenie społeczne, lokalna polityka społeczna, polityka wobec starości.

### 1. Od wykluczenia do aktywizacji – wprowadzenie

Proces starzenia się ludności, oznaczający wzrost odsetka ludzi starych w społeczeństwie – nazywany także starzeniem się demograficznym, jest procesem nieodwracalnym, z którym nigdy wcześniej nie mieliśmy do czynienia aż na tak szeroką skalę. Doceniając pozytywne skutki tego procesu oznaczające przecież spadek umieralności i wydłużenie trwania życia – jakże pożądane przez nas wszystkich, B. Szatur-Jaworska proponuje wręcz by starzenia się ludności nie

---

\* Akademia J Długosza Częstochowa.

definiować jako jeden z problemów społecznych a wyzwanie które niesie ze sobą rozwój gospodarczy, technologiczny i społeczny, [Szatur-Jaworska, 2011] należy zwrócić jednak uwagę że implikuje on szereg zjawisk, które we właściwym czasie nie ograniczone i minimalizowane mogą prowadzić do szeregu negatywnych skutków, wśród których na pierwszym miejscu należy dostrzec procesy wykluczenia i marginalizacji osób starszych.

Obecne we francuskiej polityce społecznej już w latach sześćdziesiątych dwudziestego wieku pojęcie wykluczenia społecznego jest tłumaczeniem określenia exclusion, które w polskim przekładzie oznacza wykluczenie ze społeczeństwa zorganizowanego. Początkowo obejmowało ono osoby nie objęte ubezpieczeniem społecznym m.in. narkomanów, jednak z czasem zostało rozszerzone na inne grupy społeczne m.in. długotrwale bezrobotnych. Przez szereg lat ekskluzję traktowano zamiennie z ubóstwem pojawiającym się w związku z przeobrażeniami społeczno- politycznymi [Fidelus, 2011]. A. Giddens traktuje wykluczenie społeczne jako efekt szeregu rodzaju upośledzeń społecznych w wyniku których osoba lub grupa nie może uczestniczyć w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym [Giddens, 2004]. Z powyżej przytoczonym spojrzeniem na kwestię wykluczenia koresponduje ze zdefiniowanym przez J. Grotowską-Leder obszarami wykluczenia tj.

- ekonomicznym gdzie wykluczenie oznacza ograniczenie lub zupełny brak aktywności w procesach wytwarzania, pracy a także konsumpcji;
- politycznym – przejawiającym się w nieuczestniczeniu w decyzjach politycznych w ich kształtowaniu i podejmowaniu,
- społecznym – przejawiającym się w ograniczeniu kontaktów, społecznych, rodzinnych, sąsiedzkich, ale także niekorzystaniu z instytucji kulturalnych i oświatowych [Grotowska-Leader, 2005].

B. Szacka w swoim „Wprowadzeniu do socjologii” postrzegając wykluczenie i marginalizację społeczną jako niemożność korzystania ze swoich uprawnień, traktując zjawisko wielopłaszczyznowo choć sprzyjające wytworzeniu subkultury to jednak podkreśliła że wykluczeni nie tworzą grupy w socjologicznym tego słowa ujęciu [Szacka, 2003].

Z pozycji pedagogiki T. Pilch wyjaśniał, że wykluczenie to: „pojęcia oznaczające stany i procesy w strukturze społecznej, określające jednostki i grupy ograniczone w możliwościach korzystania z powszechnie dostępnych dóbr i form życia zbiorowego oraz funkcjonujące poza powszechnymi zasadami obyczaju, prawa i porządku społecznego. Sytuacja marginalizacji oznacza istnienie w strukturze społecznej względnie trwałych grup i środowisk, które swój status upośledzonych i nieobecnych w powszechnym nurcie życia publicznego bądź zaakceptowały, bądź odziedziczyły i traktują go jako nieprzewycięzalny, normalny, zaś swoją aktywność ograniczają do swoistej wymiany swojego upośledzenia na korzyści wynikające z publicznej dobroczynności lub dystrybucji po-

mocy instytucji państwowych. Proces marginalizacji jest spychaniem jednostek, grup, a nawet całych społeczności w sytuację upośledzenia społecznego przez lokalne lub globalne procesy ekonomiczno-społeczne, w efekcie których zostają one pozbawione możliwości samodzielnego funkcjonowania materialnego, są skazane na izolację kulturową i zamknięcie w kręgu trudno przezwycięzalnych barier do samodzielności i samo rozwoju. Klasycznym przykładem procesu marginalizacji jest tzw. spirala upadku ludzi dotkniętych trwałym bezrobociem. Bezrobotny nie tylko traci podstawy bytu materialnego swojego i rodziny, lecz także jest skazany na powolną redukcję kontaktów społecznych, aktywności kulturowej, atrofie więzi społecznych, wreszcie izolację towarzyską, sąsiedzką i rodzinną” [Pilch, 2004].

W podstawowym dokumencie rządowym dotyczącym kwestii polityki społecznej w odniesieniu do wykluczenia społecznego czyli Narodowej Strategii Integracji zjawisko to jest traktowane jako sytuacja uniemożliwiająca lub utrudniająca danej osobie lub grupie osób, korzystanie z pełnienia ról społecznych, oraz dóbr publicznych i infrastruktury, gromadzenia zasobów i zdobywania dochodów w sposób godny. Sami autorzy dokumentu zwracają uwagę na trzy ważne elementy definicji. Po pierwsze „sytuację wykluczającą” będącą splotem czynników czy warunków wykluczających. Po drugie „jednostkę wykluczaną, czyli osobę lub grupę znajdującą się w sytuacji wykluczającej I po trzecie „zgodne z prawem społeczne funkcjonowanie, korzystanie z zasobów publicznych i zabezpieczanie własnej egzystencji w godny sposób”, co w wyniku sytuacji wykluczającej jest uniemożliwione lub znacznie utrudnione. Perspektywa dokumentu rządowego sygnalizuje jedynie najważniejsze problemy które determinują proces wykluczenia. Badacze problemu wskazują przede wszystkim na problemy:

- biologiczne (ograniczenie własnych zdolności, stanu zdrowia, sprawności);
- rynkowe (ograniczenie na rynku pracy, związane z niskim wykształceniem, kwalifikacjami niedostosowanymi do lokalnych potrzeb);
- kulturowe (mniejszości rodzinne, etniczne, osoby dotknięte uzależnieniami oraz osoby doświadczające rozmaitych problemów życiowych związanych z zaburzeniami charakterologicznymi, depresjami) [Fidelus, 2011].

R. Szarfenberg analizując szereg definicji wykluczenia społecznego systematyzuje je w cztery podstawowe grupy. W pierwszej umieszcza problemy związane z uczestnictwem w życiu społecznym lub zbiorowym, dochodzi do niego m.in. gdy jednostka pozostająca członkiem lokalnej społeczności nie może uczestniczyć w normalnych aktywnościach społecznych z powodów będących poza jej kontrolą a chciałaby ona w nich uczestniczyć. W drugiej grupie lokuje problemy z prawami społecznymi i socjalnymi, gdzie jednostce odmawia się dostępu do podstawowych praw socjalnych gwarantujących jednostce korzystanie z wolności obywatelskiej wyrażające się w uczestnictwie w życiu społecz-

nym i ekonomicznym. Trzeci obszar definicji obejmuje problemy z dostępem który jest bądź ograniczony bądź utrudniony do zasobów i dóbr w tym instytucji społecznych rynku pracy i konsumpcji. Wreszcie ostatni obszar dotyczy wielowymiarowej i relatywnej deprywacji cechującej się dużym subiektywizmem ale zazwyczaj charakteryzujące się postępującym ubożeniem jednostki lub grupy [Szarfenberg 2010].

Dodajmy, że stosowany zamiennie z wykluczeniem społecznym termin marginalizacja społeczna jest rozumiany proces prowadzący do stanu marginalności- marginesowości lub jako stan nieuczestniczenia jednostek albo też całych grup społecznych w instytucjonalnym porządku społecznym albo też uczestniczą w nim w sposób ograniczony. Jednostki lub grupy bądź to same nie mogą realizować przynależnych im uprawnień bądź go się im odmawia. W skrajnych przypadkach długotrwały proces marginalizacji społecznej prowadzi do zmiany ról społecznych, utraty sensu życia [Leszczyńska-Rajchert, 2006].

Wśród grup podlegających procesowi wykluczenia społecznego wskazuje się dzieci i młodzież ze środowisk zaniedbanych, dzieci wychowujące się poza rodziną, kobiet samotnie wychowujące dzieci, kobiety pozostające poza rynkiem pracy, ofiary patologii życia rodzinnego, osoby o niskich kwalifikacjach, osoby bezrobotne, żyjący w bardzo trudnych warunkach mieszkaniowych, niepełnosprawni i chronicznie chorzy, osoby chorujące psychicznie, starsze osoby samotne, opuszczający zakłady karne, imigranci, osoby należące do mniejszości etnicznych [Fidelus, 2011]. Autorzy Narodowej Strategii Integracji Społecznej dla Polski, wskazali zarówno grupy społeczne podatne na wykluczenie, jak i grupy poważnie zagrożone wykluczeniem. Osoby starsze- samotne znalazły się w pierwszej z grup. Jednocześnie w priorytetach dokumentu wskazano wydłużenie przeciętnego trwania życia w sprawności – HALE (Healthy Life Expectancy) – wskazując poziom średni przyjętego wskaźnika [NSIP,2003]. B. Szatur-Jaworska, analizując obszary wykluczenia osób starszych zwróciła uwagę na wielość ich płaszczyzn (polityczną, ekonomiczną, społeczną i świadomościową) oceniając, że sam proces ekskluzji wobec nich występuje w nierównomiernym natężeniu, zagrożenie marginalizacja jest zróżnicowane nie tylko pod względem przedmiotowym ale i podmiotowym, wreszcie wskazała by cały proces odnosić do norm obowiązujących poszczególne fazy życia człowieka. Jako źródła wykluczenia osób starszych autorka wskazała:

- brak samodzielności w codziennym funkcjonowaniu spowodowany chorobami i niepełnosprawnością;
- niskim poziomie wykształcenia;
- ograniczeniu pozycji w rodzinie związanej z dokonującą się transformacją systemową;
- ograniczeniami obecnego rynku pracy;
- komercjalizacja kultury w której starość jest niedostrzegana i mało obecna;

- kulcie młodości, skutkującej wypieraniem obrazu starości i śmierci ze świadomości społecznej [Szatur-Jaworska,2005].

Proces inkluzji społecznej seniorów powinien być szeroki i zróżnicowany, realizowany z udziałem jak najliczniejszej grupy partnerów społecznych. U. Sobkowiak wskazując na obszary wyzwań poszczególnych podmiotów życia publicznego wobec seniorów wskazuje przede wszystkim na takie procesy jak:

- przygotowywanie (do starości, do pracy z seniorami);
- rozwijanie (oferty dla seniorów, form wielopokoleniowych);
- kształtowanie;(odpowiedniego wizerunku starości, więzi międzypokoleniowych);
- ograniczanie;(przyczyn kwestii społecznych dotyczących osób starszych, skutków kwestii społecznych dotyczących osób starszych) [Sobkowiak,2008].

Analizując ww. konstrukcję dochodzimy do wniosku, że kluczem do skutecznego przeciwdziałania wykluczeniu osób starszych jest ich aktywizacja obecna zarówno w procesach przygotowania, rozwijania i kształtowania lokalnej społeczności wobec starości i seniorów. Aktywność warunkująca zaspokojenie wszystkich potrzeb człowieka, kluczowa dla ogrywania ról społecznych i funkcjonowania w środowisku, może być traktowana jako formalna (charakteryzująca się uczestnictwem w stowarzyszeniach, w klubach, kołach zainteresowań) nieformalna (kontakt wewnątrz rodziny, utrzymywanie więzi przyjacielskich) i wreszcie samotnicza (zainteresowania indywidualne, oglądanie telewizji) [Dzięgielewska, 2006].

## **2. Przypadek Częstochowy: Planowanie obciążenia czy rozwoju?**

Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu jest procesem wielopłaszczyznowym i powinien być realizowany na wszystkich możliwych do realizacji poziomach polityki społecznej. Zwracając jednak uwagę na postępujący od kilkunastu lat także w naszym kraju proces decentralizacji polityki społecznej, czyli odejście od welfare state do welfare pluralism, coraz większe znaczenie także w obszarze przeciwdziałania ekskluzji społecznej ma społeczność lokalna. Nie tylko diagnozowanie wybranych problemów społecznych jest trafniejsze na poziomie gminy czy powiatu ale także analiza samych potrzeb i deficytów infrastruktury społecznej, oraz wreszcie realna ocena podejmowania działań które będą skutecznie te problemy rozwiązywały. Społeczność lokalna, w których może następować proces diagnozowania i rozwiązywania pojawiających się problemów społecznych – ze względu na łączące ją więzi społeczne jest bardzo wrażliwa na powstawanie i warunkuje rozwój procesu wykluczenia społecznego. W efekcie prowadząc do postępującego rozwarstwienia i zmian w istniejącej strukturze społecznej i przeobrażeń samych więzi społecznych [Błędowski,

2007]. Pamiętając, że społeczności lokalne są trwałym elementem struktury społecznej, jej przedstawicielstwem politycznym i instytucjonalnym są gminy wiejskie i miejskie, o których będziemy mówili dalej, które poprzez swoją reprezentację realizacją cele ważne dla rozwoju danej wspólnoty cele, akceptowalne i prowadzące do jej rozwoju [Piekara, 1994]. Wśród celów definiowanych z reguły przez normę prawną znajduje się obszar kształtowania warunków bytowych czy też organizacja zaspakajania potrzeb środowiska lokalnego głównie poprzez zadania jakie realizują podmioty samorządu terytorialnego. Takie ujęcie roli społeczności lokalnej odzwierciedla także definicja samorządu w ujęciu A. Sztando: „samorząd terytorialny należy określić jako obligatoryjny związek mieszkańców danego terytorium wspólnie zajmujących się swoimi sprawami publicznymi o znaczeniu lokalnym oraz jako formę decentralizacji administracji państwowej, wykonywanej, na podstawie właściwych ustaw, przez miejscowe, niezależne organy. Istnienie oraz rola samorządu nie jest aktem bezpośredniej woli wspomnianych mieszkańców lecz wynikiem działalności ustawodawczej. Drogą ustaw państwo przekazuje samorządowi określony zestaw obowiązków, praw i środków materialnych pozostawiając sobie rolę nadzorcy” [Sztando, 1998]. Przeciwdziałanie kwestiom związanym z wykluczeniem społecznym, z uwagi na margines swobody jaką pozostawił ustawodawca samorządowcom w realizacji poszczególnych zadań, jest w rezultacie rozpięte między traktowaniem ich jako obciążeniem a działalnością niezbędną dla rozwoju środowiska lokalnego. Pierwszy z modeli traktuje wiąże ekskluzywnie mieszkańców obciążeniami, konieczności wydatków które raczej się nie zwrócą. W efekcie takiego podejścia otrzymujemy działania ratownicze i interwencyjne, nie wiele wychodzące poza zakres zadań przewidzianych przez ustawy o pomocy społecznej, rehabilitacji i aktywizacji zawodowej niepełnosprawnych czy też materialnego wspierania i aktywizacji bezrobotnych. Na drugim krańcu takiego postrzegania rzeczywistości społecznej lokuje się model traktowania integracji społecznej jako inwestycji prorozwojowej, która jest trwałym elementem ogólnej polityki rozwoju społeczno- gospodarczego danego środowiska lokalnego. Efektem takich myślenia o przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu jest m.in. indywidualne podejście do konstruowanej strategii rozwoju ale także strategii rozwiązywania problemów społecznych, wspieranie przedsiębiorczości, rozwój infrastruktury technicznej i społecznej, oparcie działań nie tylko na jednostkach samorządu terytorialnego ale także organizacjach pozarządowych jak również podmiotach komercyjnych [Rysz-Kowalczyk, 2010].

Postrzeganie rzeczywistości społecznej przekłada się na praktykę. W środowiskach lokalnych w których wykluczanie społeczne traktowane jest jako nieuchronny ciężar samorządowcy nie wychodzą w programowaniu polityki społecznej poza katalog aktów prawa lokalnego wynikających bezpośrednio z ustaw i rozporządzeń. Spotykamy w takich środowiskach obowiązkowo

przyjmowane przez Rady Miast i Gmin strategie rozwiązywania problemów społecznych, programy profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, czy programy przeciwdziałania przemocy w rodzinie. Tam gdzie potrzeby mieszkańców traktowane są jako wstęp do realizacji zadań społecznych, spotykamy uregulowania niestandardowe, wykraczające swym zakresem poza regulacje centralną. Do takich właśnie rozwiązań należy zaliczyć programy aktywizacji i wsparcia osób w wieku senioralnym [Krzyszowski, Przywojska, brw.; Majer, 2011] Jednym ze środowisk w którym taki program przyjęto jest Częstochowa.

Częstochowa miasto położone w województwie śląskim, jest obecnie pod względem administracyjnym, miastem na prawach powiatu, co oznacza, że wykonuje w odniesieniu do swoich mieszkańców zarówno zadania z zakresu samorządu gminnego jak i powiatowego. W ustroju tego typu jednostki, podstawowe znaczenie ma ustawa o samorządzie gminnym, bo to ona nadaje charakter władzy wykonawczej i uchwałodawczej. Stojący na czele samorządu miejskiego prezydent – pełniący funkcję jednoosobowego organu wykonawczego jest wybierany w wyborach powszechnych, tak zresztą jak licząca 28 radnych, Rada Miasta Częstochowy będąca organem uchwałodawczym miasta. Częstochowa zajmując 15 971 ha jest ośrodkiem miejskim, który zamieszkuje nieco ponad 238 tysięcy mieszkańców, których liczba ostatnio dość systematycznie spada – tylko w latach 2006–2009 liczba mieszkańców zmniejszyła się niemal o 6 tysięcy osób.

Porównując Częstochowę z pozostałymi 64 miastami na prawach powiatu w kraju, jej pozycja jest mocno zróżnicowana w zależności od analizowanego obszaru i tak, jeśli chodzi o bezrobocie, to ze wskaźnikiem 10,3% plasuje się na 39 pozycji (od – 2,9% na pierwszej pozycji do 21,5% na pozycji 65). W przypadku osób w gospodarstwach domowych objętych pomocą społeczną, liczonych, jako odsetek ogółu mieszańców, zajmuje pozycję stosunkowo niską – 14 z wartością 4,1% (najniższa wartość w zestawieniu to 0,4%, natomiast na pozycji 65 wartość ta osiąga 13,3%) Na realizację polityki społecznej, samorząd częstochowski przeznaczył w 2009 roku 15,6% swojego budżetu, co stanowiło kwotę 123 395,9 tys. zł. Wartość ta obejmuje wydatki kwalifikacji budżetowej w dziale „pomoc społeczna i pozostałe zadania w zakresie polityki społecznej [Statystyczne Vademecum Samorządowca, 2010]. Według zebranych danych na dzień 1.01.2010 r. liczba mieszkańców Częstochowy w wieku 60 lat i więcej wynosiła 54.046 osób, co stanowiło 22% ogółu mieszkańców miasta.

Analizując dokumenty programowe lokalnej polityki społecznej dotyczące kwestii osób starszych, dostrzegamy zainteresowanie kwestią seniorów już na poziomie Strategii Rozwoju Miasta Częstochowy. W celu szczegółowym 2.2.2. zdefiniowanym jako „Zapewnienie potrzebującym dostępności i poprawa standardów jakości usług medycznych oraz rozwój systemu profilaktyki zdrowotnej” odnajdujemy jeden z kierunków działań sformułowany jako „Rozwój sys-

temu opieki długoterminowej i geriatrycznej – dostosowanie zakresu usług medycznych do potrzeb wynikających ze zmian struktury demograficznej ludności miasta” [Częstochowa 2025,2009]. Równocześnie warto zauważyć, że autorzy dokumentu już na etapie jego przyjęcia postulowali budowę programu opieki na rzecz mieszkańców w wieku poprodukcyjnym.

Kluczowym aktem prawnym kształtującym lokalną politykę społeczną w Częstochowie jest: „Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Częstochowy na lata 2007–2013” która została przyjęta jako załącznik do Uchwały Rady Miasta Częstochowy nr 232/XX/2007 z dnia 13 grudnia 2007. Dokument zawiera podstawowe elementy przynależne tego typu aktom tj. część wstępną, dane ogólne dotyczące miasta, diagnozę problemów społecznych i część programową. Sami autorzy tak zdefiniowali jego charakter: „Strategia przedstawia aktualną sytuację społeczną miasta, formułuje cele oraz wskazuje kierunki działań zmierzających do osiągnięcia pozytywnych wskaźników rozwoju społecznego, do minimalizacji i likwidacji problemów socjalno-społecznych jego mieszkańców. Strategia służyć będzie jako punkt odniesienia dla działań o charakterze rozwojowym, podejmowanych m.in. z zasobów środków własnych miasta oraz środków zewnętrznych, w tym funduszy unijnych” [Strategia RPS Miasta Częstochowy, 2007]. Dokument w pierwszym celu strategicznym sformułowanym jako . „Aktywna polityka prorodzinna wskazuje w odniesieniu do seniorów cel operacyjny piąty definiując go jako „Zapewnienie profesjonalnego wsparcia dla osób starszych i ich aktywizacja” Wśród działań przewidziano m.in.:

- rozwój środowiskowych form opieki;
- wzbogacanie oferty świadczonej przez placówki wsparcia dziennego;
- dostosowanie systemu opieki zdrowotnej do potrzeb osób starszych;
- rozwój wolontariatu oraz pracy socjalnej na rzecz pomocy seniorom;
- realizacja programu „Wnuczek-wnuczka”, jako sposób na lepszą jakość życia seniora;
- wspieranie organizacji pozarządowych w realizacji opieki nad osobami starszymi;
- wsparcie finansowe i rzeczowe osób najbardziej potrzebujących pomocy (zasiłki stałe, celowe, okresowe i inne);
- organizowanie imprez integracyjnych, np. „Lato seniora”;
- zwiększenie uczestnictwa osób starszych w rekreacji, kulturze i wypoczynku;
- rozwijanie zorganizowanych form aktywności dla osób starszych celem wypełnienia czasu wolnego i przeciwdziałania izolacji społecznej.

Dokumentem kształtującym politykę społeczną wobec osób starszych jest „Częstochowski Program Wsparcia Seniorów na lata 2010–2013. Jako cel generalny programu wskazano: „Zintegrowany system wsparcia, opieki i integracji częstochowskich seniorów oparty na partnerskiej współpracy samorządu miasta



Częstochowy z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami działającymi w obszarze wsparcia społecznego” Wśród celów strategicznych wskazano jako najważniejsze:

- Wspieranie aktywności seniorów;
- Wspieranie seniorów w realizacji ról rodzinnych;
- Dostosowywanie warunków życia seniorów i oferty usług społecznych do zmieniających się ich potrzeb i możliwości;
- Dostarczanie wsparcia seniorom w sytuacjach kryzysowych;
- Poprawa społecznego obrazu starości [Częstochowski Program Wsparcia Seniorów, 2010].

Cele strategiczne zostały uszczegółowione celami operacyjnymi, którym przyporządkowano realizatorów programu – miejskie jednostki organizacyjne oraz partnerów głównie organizacje pozarządowe, do każdego z nich przyporządkowano także wskaźniki oraz źródło ich pozyskiwania. W ramach przygotowanego dokumentu przedstawiono rozwiązania które w założeniu miały aktywizować częstochowskich seniorów.

Założono że aktywizacja seniorów będzie się odbywała w przynajmniej kilku płaszczyznach tj. poprzez .:

- wzbogaceni oferty w zakresie organizacji czasu wolnego;
- rozwój wolontariatu seniorów;
- wspieranie i organizowanie działań z wykorzystaniem potencjału intelektualnego i zawodowego osób starszych;
- rozwój Uniwersytetów Trzeciego Wieku;
- rozszerzanie ulg dla seniorów w korzystaniu z instytucji i placówek miejskich.

Tak jak w innych obszarach programowych wskazano realizatorów działań tj. miejskie jednostki organizacyjne – odpowiedzialne za realizację Programu, oraz organizacje pozarządowe i parafie – jako partnerzy. Przyjęte wskaźniki realizacji zadań programowych to:

- ilość ofert wspierających aktywność seniorów;
- liczba osób korzystających z oferty;
- ilość zorganizowanych akcji wraz z liczbą odbiorców;

W toku prac nad dokumentem programowym poszczególne instytucje wskazywały możliwości podejmowania konkretnych działań w ramach aktywizowania seniorów co zastało ostatecznie ujęte w kształt tabeli. Z uwagi na różnorodność zaprezentowanych rozwiązań przytoczymy ją w całości:

Tabela 1. Propozycje aktywizacji osób starszych w Częstochowie

Zadanie/projekt	Działania	Wskaźniki
Program duchowiony senior	– imprezy kulturalne – teatr, muzea, filharmonia,	– liczba odbiorców,
Sport bliski seniorom	– dzień sportu częstochowskich seniorów (spartakiada), – marsze z kijkami – szkolenie, – klub jogi dla seniorów, – wypożyczalnia rowerów, – wycieczki krajoznawcze – kursy tańca, samoobrony, – joga, aerobic, – zajęcia na basenie,	– ilość imprez, – ilość klubów, – ilość kursów, – ilość zajęć, – liczba osób korzystających z realizowanych zadań,
Kawiarenka dla seniora	– kawa za złotówkę,	– ilość miejsc i korzystający z oferty,
„Maraton filmowy dla seniorów”	– seanse filmowe w Ośrodku Kultury Filmowej-bezplatny wstęp dla seniorów, – projekcje filmowe,	– ilość imprez i liczba odbiorców,
„Młodzi duchem w bibliotece”	– dni otwarte w częstochowskich bibliotekach,	– ilość akcji i liczba uczestników,
„Zróbmy to razem”	– warsztaty plastyczno-edukacyjne dla dziadków i wnuków	– ilość zajęć i liczba uczestników,
„Dzień Seniora”	– koncerty, spotkania, – imprezy okolicznościowe, – wycieczki,	– liczba odbiorców,
Promocja wolontariatu wśród seniorów	– oferty wolontariatu dla seniorów, – imprezy z udziałem wolontariuszy,	– ilość ofert wolontariatu wraz z liczbą uczestników,
„Galeria Seniora”	– prezentacje możliwości, umiejętności i zdolności, – wystawy prac wykonanych przez seniorów,	– ilość imprez i liczba odbiorców, – liczba uczestników,
Quiz dla seniorów	– konkursy z zakresu literatury, przedmiotów ścisłych, sztuki, polityki,	– ilość konkursów i liczba uczestników,
Zajęcia w Uniwersytetach Trzeciego Wieku	– spotkania integracyjne,	– ilość spotkań i liczba uczestników,
„Radosna estrada”	– koncerty międzypokoleniowe,	– ilość imprez i liczba odbiorców,
„Nowoczesny Senior”	– kursy obsługi komputera, – kawiarenka internetowa dla seniorów, – kursy obsługi telefonów komputerowych i innych urządzeń technicznych, – warsztaty językowe,	– ilość kursów i warsztatów, – liczba uczestników,
„Karta seniora”	– zniżki dla seniorów w obiektach sportowych i instytucjach kultury,	– liczba instytucji udzielających ulg, – liczba korzystających z oferty,

Źródło: Częstochowski Program Wsparcia Seniorów 2010–1013, Załącznik do Zarządzenia nr 2932/10 Prezydenta Miasta Częstochowy z dnia 19 listopada 2010 r.

Obok powyższych propozycji w dokumencie znalazły się projekty poszczególnych organizacji i podmiotów samorządowych, które te w sprzyjających okolicznościach – głównie finansowych i organizacyjnych mogłyby realizować. Konstruując program założono, że poszczególne podmioty będą mogły aplikować o środki na realizację projektów, toteż proszono o skalkulowanie poszczególnych działań, biorąc pod uwagę zarówno nakłady na cele inwestycyjne, wyposażenie jak i utrzymanie bieżące – jeśli projekt zakładał ciągłość działań. W sumie znalazły się w dokumencie 26 projekty, w ramach jednego z nich Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Częstochowie zaproponował przeprowadzenie kampanii zachęcającej osoby starsze do zdrowego trybu życia. W projekcie „Żyj zdrowo w każdym wieku” założono następujące cele:

- Uświadomienie osobom starszym, że jakość życia w tym okresie zależy w dużej mierze od nich samych;
- Ukazanie życia, jako najwyższej wartości;
- Przekonanie osób starszych, że starość warto spędzić w sposób godny i twórczy – motywowanie do działania;
- Usprawnienie i aktywizacja osób starszych poprzez środki artystycznego wyrazu;
- Poszerzenie wiedzy na temat kultury i sztuki;
- Integracja osób starszych;
- Rozwijanie umiejętności interpersonalnych wśród seniorów.

Założono że osoby po 60. roku życia, uczestnicy zajęć warsztatowych i uczestnicy spotkań w ramach cyklu „Spotkania ze sztuką” będą odnosili szereg korzyści ze spotkań m.in.

motywację do zmian (zadbają o lepszą jakość swojego życia), uświadomienie szkodliwości uzależnień, wzrost poczucia własnej wartości, zapobieganie uzależnieniom akceptacja zmian zachodzących w okresie starości – akceptacja starości. W ramach projektu założono współpracę z Muzeum Częstochowskim w którym zamierzano wydzielić pomieszczenia do zajęć dla seniorów, przewidziano nabór do projektu poprzez odpowiednią jego promocję. Po zakończeniu czynności organizacyjnych założono przeprowadzenie spotkań warsztatowych pn. „BILANS ŻYCIA, CZYLI TEORIA CEBULOWA SZCZĘŚCIA” które miały na celu: pogłębienie świadomości dotyczącej przeżywania satysfakcji z własnego życia, poznanie hierarchii czynników szczęścia oraz technikami pozytywnego przewartościowania.

Puste na co dzień wnętrza muzealne miały te działania wspomagać oraz zamierzano je wykorzystać do cyklu zajęć związanych z poznaniem sztuki m.in.:

- zapoznanie z technikami malarskimi, nauka podstaw rysunku, szkicowanie z natury,
- malarstwo na przestrzeni wieków: prezentacja twórczości wielkich malarzy, których dzieła znajdują się w muzeum,

– prelekcje z zakresu historii sztuki, prezentacje multimedialne; zbiory muzeum częstochowskiego, wystawy i wernisaże – spotkania z częstochowskimi artystami.

Założono realizację projektu trzy razy w tygodniu w godzinach od 15 do 18. Planując środki finansowe zaplanowano koszty osobowe (animator – 400 złotych miesięcznie), materiały biurowe i organizacyjne oraz promocja projektu (600 zł. miesięcznie) wreszcie koszty działalności klubowej (kawa herbata etc 500 zł. miesięcznie). Kalkulacje dokonano w założeniu, że Muzeum jako jednostka miejska, udostępni bezpłatnie swój lokal na działalność klubową, i uczestnicy nie będą musieli kupować biletów wstępu każdego dnia.

### 3. Seniorzy zaktywizowani

Tak przygotowane projekty stanowią swego rodzaju bank pomysłów, gotowych do realizacji w środowisku miejskim. Ich realizacja jest możliwa pod warunkiem posiadania odpowiednich – dodajmy często nieznaczących środków finansowych oraz partnerstwa w działaniu z innymi pomiotami samorządowymi i pozarządowymi. Czy zapisane w programie działania są realizowane, i czy rzeczywiście przyjęcie dokumentu, na szczeblu samorządu Częstochowy zaowocowało eksplozją projektów realizowanych na rzecz seniorów, by nieustannie ich aktywizować i zachęcać do szeregu aktywności. Piszący te słowa z końcem 2011 roku, przygotował kwestionariusz ankiety pn. „Bank Inicjatyw Senioralnych”, w ramach którego próbował dokonać oceny podejmowanych działań. Ankieta trafiła do wszystkich jednostek w mieście, które powinny być zaangażowane w prowadzenie działań aktywizujących seniorów, zarówno placówek samorządowych jak i organizacji pozarządowych. W porównaniu z innymi miastami województwa śląskiego – do których także skierowano zapytanie inicjatywy pro senioralne wypadają w Częstochowie i licznie i różnorodnie.

Działania o bardzo szerokim zasięgu na rzecz osób starszych prowadzi Biblioteka Publiczna w Częstochowie to tutaj realizowany jest program „Młodzi duchem w Bibliotece” W ramach którego zorganizowano m.in.:

- cotygodniowe warsztaty dla seniorów p.n. "Komputeromania" (podstawy obsługi komputera i internetu) – Filia Muzyczna w Częstochowie;
- cykliczne spotkania Klubu 50+ działającego przy Filii nr 10 w Częstochowie;
- konkursy literackie m.in.: "Jack London – jeździec na koniu", "Wołodyjowski, Zagłoba i inni";
- "Spieszmy się" – Filia nr 13 w Częstochowie;
- spotkanie seniorów dzielnicy Stare Błeszno – Filia nr 12 w Częstochowie.

Obok powyższych działań zakupiono m.in. ok. 30 audiobooków umożliwiających osobom starszym i niedowidzącym kontakt z literaturą. Komentując realizowany program wskazano m.in.: „*Od kilku lat w bibliotekach częstochowskich zwrócono uwagę na problem wzrastającej liczby czytelników w wieku senioralnym, często niepełnosprawnych, mających szczególne, określone potrzeby. Biblioteka Publiczna w Częstochowie obsługuje grupę ok. 5 000 takich osób. Starając się wyjść naprzeciw ich potrzebom coraz więcej filii bibliotecznych posiada udogodnienia architektoniczne wspomagające obsługę tej grupy użytkowników (podjazdy, toalety, poręcze, barierki ochronne)*” [BIS. Sygn. Cz. 1]

Przy domu Miłosierdzia im. Jana Pawła II prowadzony przez Caritas Archidiecezji Częstochowskiej funkcjonuje Klub Seniora zrzeszający ok. 30 uczestników. Spotkania klubowe odbywają się raz w tygodniu, a uczestnicy mogą uczestniczyć m.in. w zajęciach z nauki języka angielskiego i spotkaniach okolicznościowych. Przy Dziennym Domu Pobytu – jedynej takiej placówce funkcjonującej w Częstochowie, działa od 2005 Klub Seniora prowadzony przez Stowarzyszenie Profilaktyki i Wspierania Rodzin Prometeusz zrzeszający w swoich szeregach ok. 30 uczestników, dodajmy że w zajęciach DDP uczestniczy ok. 50 osób [BIS. Sygn. Cz. 11].

Dom Pomocy Społecznej prowadzony przez Zgromadzenie Braci Albertynów, realizuje projekt „Razem Łatwiej” którego celem jest integracja mieszkańców placówki z otoczeniem miejskim. Jak wskazują organizatorzy projektu jednym z jego celów jest „*zmiana nastawienia, dożycia, poznanie nowych ludzi i otwarcie się na społeczność lokalną*” [BIS. Sygn. Cz. 4]. Podobny charakter ma projekt realizowany przez Dom Pomocy Społecznej przy ul. Kontkiewicza w Częstochowie pn. „*Godność seniora*” W jego ramach zaplanowano wyjazdy rekreacyjne, wycieczki, czynny udział w życiu kulturalnym miasta oraz aktywność na zajęciach terapeutycznych realizowanych na terenie placówki. Jak wskazują jego autorzy: „*Z planowanych działań udało się zrealizować tylko te, do realizacji których wystarczał wkład własny dps. Projekt nie otrzymał żadnego dofinansowania, wobec czego jego program musiał ulec znacznej modyfikacji. Zorganizowano dwa wyjazdy rekreacyjne do Złotego Potoku oraz trzy wyjścia do kawiarni w ramach częstochowskiego programu „Kawiarenka dla Seniora”. Poza tym Mieszkańcy byli aktywizowani na terenie dps podczas licznych zajęć terapeutycznych*” [BIS. Sygn. Cz. 5]. Miejska Galeria Sztuki w Częstochowie zainicjowała, jak to określa „rodzinny projekt edukacyjno – warsztatowy „Zróbmy to razem” adresowany do dwóch pokoleń: dziadków i wnucząt (od 5 do 10 lat). Zamierzeniem organizatorów było stworzenie warunków do działania twórczego, w wyniku którego powstaje wspólne dzieło. Warsztaty mają odrębne tematy, na każdych wykonana jest inna praca artystyczna. Prowadzone są przez specjalistów od edukacji artystycznej oraz wolontariuszy. Realizowane były od lipca do września i objęły swym zasięgiem niemal 200 uczestników [BIS. Sygn. Cz. 7].

Filharmonia Częstochowska seniorom legitymującym się kartą rencisty lub emeryta oferuje udział w koncertach w cenie ulgowej w sezonie artystycznym 2011/2012 jest to kwota 15 zł, Jeszcze większą ulgę zapewnia seniorom uczęszczającym na uniwersytety III wieku (w sezonie 2011/2012 jest to bilet w cenie 9 złotych) [BIS. Sygn.Cz. 6].

Bank Czasu Seniora – projekt socjalny działań wolontarystycznych realizowany przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Częstochowie opiera się na samopomocy, polegającej na wymianie usług pomiędzy jego uczestnikami. W zależności od swoich umiejętności i zasobów uczestnicy banku deklarują, jakie rodzaje usług mogą świadczyć na rzecz innych, a osoby koordynujące jego działalność na bieżąco kierują taką pomoc do potrzebujących, zgodnie ze zgłaszanym zapotrzebowaniem. Usługi świadczone na rzecz innych członków banku czasu są odnotowywane – najczęściej jednostką rozliczeniową jest zwykła godzina, niezależnie od rynkowej wartości usługi. "Zarobione" w ten sposób godziny można następnie "wydać" na potrzebną w danej chwili pomoc, której udzieli któraś z osób należących do systemu, oferująca interesującą nas usługę. Projekt mający na celu aktywizację osób starszych, przełamanie samotności możliwość samopomocy. Projekt został rozpoczęty w ostatnim kwartale 2011, stad trudno na razie mówić o jego zasięgu i efektach [ BIS. Sygn. Cz.9].

Sprawdzony także w innych ośrodkach miejskich projekt MOPS w Częstochowie „Kawiarenka dla seniora” pozwała seniorom aktywnie uczestniczyć w życiu towarzyskim na równi z innymi mieszkańcami. Możliwość skorzystania z oferty kawy lub herbaty za symboliczną złotówkę, likwiduje bariery finansowe. W projekcie uczestniczą z jednej strony restauratorzy, którzy zgadzają się na określonych zasadach przyjmować w swoich lokalach seniorów. Z drugiej strony seniorzy, którzy na podstawie pobranych w siedzibie Ośrodka bonów mogą uczestniczyć w akcji. W projekcie uczestniczy 8 restauratorów i obejmuje ok. 300 seniorów [BIS. Sygn.Cz.10].

Program Aktywny senior realizowany jest Miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji Na ofertę składają się zajęcia pływalni, m.in., callanetics, zajęcia z choreoterapii, organizowane są wycieczki m.in. do Ojcowskiego Parku Narodowego. W ramach projektu odbyła się Senioriada'2011 – Sportowa Olimpiada Seniorów Regionu Częstochowskiego, którą współorganizowały m.in. Uniwersytet Trzeciego Wieku przy Akademii Jana Długosza.

Organizator szacuje w sumie 3872 wejść na zajęcia w ramach programu co daje na samą pływalnię ponad 500 wejść miesięcznie w pozostałych zajęciach uczestniczyło około 400 osób [ BIS. Sygn.Cz.12].

W ramach aktywizacji na uwagę zasługuje działalność Stowarzyszenia Plastyków im. Dudy Gracza, które poprzez wystawy i konkursy animuje grupę nie tylko ok. 60 swoich członków ale zachęca do działań ogół seniorów z umiejętnościami plastycznymi [BIS. Sygn.Cz.13].

Teatr im. Adama Mickiewicza proponuje w ramach cyklu „Środy studenckie w Teatrze” bilety na spektakle w obniżonej cenie 15–18 zł w szczególności są one adresowane dla słuchaczy Uniwersytetów III Wieku. Spektakle są zawsze połączone z poczęstunkiem, którego fundatorem jest regionalny producent wody mineralnej – Jurajska. Inną formą oferty kulturalnej dla osób starszych jest zainaugurowany jeszcze w 2003 r. częstochowski "Salon Poezji" Formułę Salonu oparta jest na prostym zamyśle: co miesiąc aktorzy teatru, albo goście zaproszeni czytają poezję wybranych autorów. Aktorom akompaniują zaprzyjaźnieni muzycy. W Salonie goszczono m.in. Piotra Cyrwusa, Jerzego Stuhra, Janusza "Yanine" Iwańskiego, Piotra Machalicę i innych. Spotkania odbywają się raz w miesiącu w foyer lub na scenie kameralnej teatru [ BIS. Sygn.Cz.15].

Szkoły nie dysponują zbyt szeroką ofertą adresowaną do seniorów, do nielicznych należy projekt „Przyjazna biblioteka” który został uruchomiony w ramach przez Techniczne Zakłady Naukowe. W jego ramach umożliwia się emerytowanym pracownikom TZN-u oraz osobom starszym mieszkającym w okolicach szkoły nieodpłatne korzystanie ze szkolnego centrum multimedialnego i zasobów biblioteki. Osoby zainteresowane mogą uzyskać kartę biblioteczną i wypożyczać dostępne pozycje książkowe, jak również korzystać z będącej w posiadaniu biblioteki prasy [BIS. Sygn.Cz.17].

Odrębną ofertę proponują starszym mieszkańcom Częstochowy, popularne także w innych środowiskach miejskich Uniwersytety III Wieku, funkcjonujące na koniec 2011 roku przy Akademii Jana Długosza w Częstochowie, Akademii Polonijnej i Politechnice Częstochowskiej, skupiały w swoich szeregach ponad 1200 uczestników.

Organizacje pozarządowe, tak ważne w kształtowaniu środowiska miejskiego dla osób starszych proponują głównie działalność samopomocową i klubową. Zarówno Zarząd Okręgowy Polskiego Związku Emerytów i Rencistów, Polskie Towarzystwo Diabetyków, Stowarzyszenie Częstochowskich Amazonek, skupiające w swoich organizacjach także osoby w wieku senioralnym, specjalizują się w spotkaniach środowiskowych dla swoich członków i świadczeniu im niezbędnej pomocy [Kępa, 2011].

#### **4. Podsumowanie**

Przyjęcie lokalnego programu wsparcia seniorów w Częstochowie i inicjatywy, które są realizowane, być może nie satysfakcjonują do końca, pozostawiają pewien niedosyt i implikują pytania: czy te działania są wystarczające, czy są skuteczne, czy ich efekty na trwale przeciwdziałają wykluczeniu społecznemu osób starszych? Nie ulega wątpliwości, że okres dwóch lat funkcjonowania programu to zbyt krótki czas, by oceniać jego efektywność, tym niemniej zmiany

wydają się być już widoczne. Temat starości został w Częstochowie wywołany i wyświetlony, poszczególne podmioty życia publicznego – nie tylko przy okazji programu poznają się – ale zaczynają współdziałać, co jest tak ważne [Mirowska, 2008} dla realizacji spójnej polityki społecznej w środowisku lokalnym. Przeciwdziałanie ekskluzji seniorów w środowisku miejskim poprzez ich aktywizację, jest tym łatwiejsze im bardziej rozbudowaną infrastrukturą instytucjonalną dane środowisko dysponuje. Oczywiście oferta poszczególnych jednostek musi być dostosowana do wieku odbiorców i ich możliwości osobistych. Im szersza będzie oferta tym łatwiej dostosuje się do indywidualnych potrzeb poszczególnych odbiorców i tym większa grupa skorzysta, przełamując m.in. osamotnienie oraz zmieniając własny model i obraz starości.

### Literatura

- Beauvoir, de S. 2011, *Starość*. Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa, s. 511.
- Bank Inicjatyw Senioralnych* – arkusze monograficzne – Sygnatura Częstochowa (w skrócie BIS, Sygn Cz.) 1.3, 11, 4, 5, 7, 6, 9, 10, 12, 13, 14, 17, 15.
- Błędowski P., Warszawa 2007, *Samorząd lokalny wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego*. [w:] *Państwo, samorządy, organizacje pozarządowe i wspólnoty lokalne wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego*. (red.), P. Broda-Wysocki, Wydawnictwo IPISS, s. 12–13.
- Częstochowa 2025. Strategia Rozwoju Miasta*, Załącznik do Uchwały Nr 520/XLV/2009 Rady Miasta Częstochowy z dnia 24 sierpnia 2009, s. 33. 48.
- Częstochowski Program Wsparcia Seniorów 2010–2013*, Załącznik do Zarządzenia nr 2932/10 Prezydenta Miasta Częstochowy z dnia 19 listopada 2010 r. s. 44–46, 55.
- Dzięgielewska M., 2006, *Aktywność społeczna i edukacyjna w fazie starości*. [w:] *Podstawy gerontologii społecznej*. (red.) B. Szatur Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa s. 161, s. 169–181.
- Fidelus A., 2011, *Działania inseryjne wobec osób wykluczonych i marginalizowanych społecznie*. [w:] *Oblicza wykluczenia i marginalizacji społecznej*. (red.) A. Fidelus. Wydawnictwo UKWS, Warszawa s. 80–81, 82–83. 83–84.
- Giddens A., 2004, *Socjologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 738,
- Grotowska-Leder J., 2005, *Ekskluzja społeczna, aspekty teoretyczne i metodologiczne*, [w:] *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza- uwarunkowania-kierunki działań*. (red.), J. Grotowska-Leder, K. Faliszek, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń, s. 29.
- Kępa R., 2010, *Partnerstwo dla Częstochowy. Diagnoza sytuacji częstochowskich organizacji pozarządowych*, Urząd Miasta Częstochowy, Częstochowa.
- Krzyszkowski J., Przywojska J., brw., *Lokalne strategie rozwiązywania problemów społecznych jako instrument decentralizacji polityki społecznej*. [w:] *Strategie w polityce społecznej*, red. M. Grewiński, A. Karwacki, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa,
- Leszczyńska Rajchert A., 2006, *Zapobieganie społecznemu wykluczeniu osób starszych*. [w:] *Wykluczenie i marginalizacja społeczna. Wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej*. (red.), K. Białobrzeska, S. Kawula, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń, s. 240.
- Majer R., 2011, *Programowanie lokalnej polityki społecznej w środowisku miejskim*. [w:] *Współczesne tendencje w pomocy społecznej i pracy socjalnej*. (red.), M. Grewiński, J. Krzyszkowski, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa.
- Mirowska M., 2008, *Współpraca socjalna instytucji polityki społecznej*. [w:] *Praca socjalna i polityka społeczna, obszary współdziałania wobec wykluczenia społecznego*. (red.), K. Ma-



- rzec-Holka, A. Rutkowska, M. Joachimowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, s. 181–187.
- Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, 2003, s. 23 <http://www.cie.gov.pl/publikacje/cd-sprawni-w-pracy/doc/26%20-%20NSIS.pdf> pobrano 2 marca 2012.
- Piekara A., 1994, *Prawnoustrojowe uwarunkowania identyfikacji mieszkańców ze swoim miejscem zamieszkania*. [w:] *Województwo w zmienionej strukturze terytorialno-administracyjnej*. (red.) M. Kallas, Fundacja im. F. Eberta, Warszawa. s. 38.
- Pilch T., 2004, *Marginalizacja społeczna*. [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. (red.), T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa, s. 61–62.
- Rysz-Kowalczyk B., 2010, *Samorząd terytorialny wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego. Model instytucjonalno-prawny*. [w:] *Polityka publiczna wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego*, (red.), R. Szarfenberg, C. Żołędowski, M. Theiss, IPS Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa, s. 146–147.
- Sobkowiak U., 2008, *Przeciwko marginalizacji seniorów*, [w:] *Praca socjalna i polityka społeczna, obszary współdziałania wobec wykluczenia społecznego*. (red.), K. Marzec-Holka, A. Rutkowska, M. Joachimowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, s. 266.
- Statystyczne Vademecum Samorządowca 2010*, 2010., Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice.
- Strategia Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Częstochowy na lata 2007–2013*, Załącznik do Uchwały Rady Miasta Częstochowy nr 232/XX/2007 z dnia 13 grudnia 2007 s. 6, 95–97.
- Szacka B., 2003, *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna naukowa, warszawa s.311.
- Szarfenberg R., 2010, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne – panorama językowo – teoretyczna*. [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Perspektywa poznawcza*. (red.), R. Szarfenberg, C. Żołędowski, M. Theiss, Instytut Polityki Społecznej UW, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa s.131–133.
- Szatur-Jaworska B., Toruń 2005, *Uwagi o ekskluzji i inkluzji na przykładzie polityki społecznej wobec ludzi starych*. [w:] *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza-uwarunkowania- kierunki działań*, (red.), J. Grotowska-Leder, K. Faliszek, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, s. 68–71.
- Szatur-Jaworska B., 2009, *Starzenie się ludności – zadania dla pracy socjalnej*. [W:] *Aktywizacja – integracja – spójność społeczna. W poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań w obszarze polityki społecznej i pracy socjalnej*. (red.), K. Wódz, K. Faliszek, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń s.51.
- Sztando A., 1998, *Oddziaływanie samorządu lokalnego na rozwój lokalny w świetle ewolucji modeli ustrojowych gmin*. [W:] *Samorząd Terytorialny 11/1998*, s. 14.

Ryszard Majer

## ACTIVATION OF THE ELDERLY IN AN URBAN ENVIRONMENT AS A FORM OF COUNTERACTING SOCIAL EXCLUSION

### Abstract

The process of social exclusion influences especially the dynamically aging Polish society, particularly elderly persons living in an urban environment. There are many factors influencing the exclusion from the society, which include: the economic, health and living environment factors. Social inclusion of the seniors should be conducted on all levels of the social policy, however the most important role should be played by the local governments. Only on the local level it is possible to recognize the reasons for social exclusion and create a system in which a number of entities will include the eldest citizens to the society by way of a process of social activation. The process of activation should be programmed, realized and monitored, because only then it will become

a successful process which will create a real chance to counteract social exclusion of seniors. In the introduction to the article, the author presents the theoretical aspects of social exclusion and the goals of the inclusion process. In the part devoted to the abilities of influencing social policies by the local government, the author presents an example of Częstochowa as a city that has created a senior aid program. In the third part of the article the author presents the results of the studies based on the monographic sheets of the Senior Initiative Bank, according to which, the range of the activation activities for the local senior society can be evaluated.

Key words: social exclusion, local social policy, policy towards old age.